

CU PRIVIRE LA MODALITĂȚILE NECOMERCIALE DE DIFUZARE A PRODUSELOR GRECEȘTI ÎN NORDUL ȘI NORD-VESTUL PONTULUI EUXIN

Că produsele de origine greacă descoperite în teritoriile colonizate prezintă o bază de documentare deosebit de importantă pentru studierea relațiilor dintre lumea greacă și diverse comunități băștinașe este un fapt binecunoscut și pe larg valorificat în literatura de specialitate (cf. Boardman 1988). Tot așa ca și în alte regiuni de la periferia lumii antice, obiectele grecești descoperite în mediul autohton din nordul și nord-vestul Pontului Euxin – fie că acestea provin din centrele de producție aflate în spațiul mediteranean sau din coloniile de pe litoralul Mării Negre – au stat, în repetate rânduri, în atenția arheologilor și istoricilor din diferite țări. O privire, chiar și sumară, asupra investigațiilor întreprinse pe marginea acestui subiect arată că informațiile acumulate în cadrul studiului produselor grecești au fost aplicate, cu preponderență, la reconstituirea și evaluarea statistico-cantitativă a relațiilor comerciale greco-indigene. Datorită cantității impresionante de descoperiri, numeroși cercetători s-au aplecat asupra repartizării geografice a obiectelor grecești în teritoriile populate de traci și de sciți, în special a amforelor de transport (Tudor 1954, 81-88; Tudor 1967, 37-79; Eftimie 1959, 195-216; Baumann 1973-1974, 29-60; Sîrbu 1979, 123-144; Sîrbu 1982, 99-124; Sîrbu 1983, 43-67; Sîrbu 1985, 243-271; Серова 1989, 149-163; Lungu 1994, 133-155; Самойлова 1997, 220-223) și a ceramicii de lux (Alexandrescu 1976, 117-126; Alexandrescu 1978; Lungu 1993, 159-190), dar și a pieselor de paradă (Gumă 1991, 85-103), de toreutică (Alexandrescu 1966, 207-210; Popilian 1981, 45-52), de podoabă (Irimia 1977, 73-77; Zirra 1994, 71-90) etc. Astfel, cartografiate și combinate cu alte descoperiri arheologice, în deosebi cu cele monetare (Mitrea 1961, 83-88; Mitrea 1984, 111-121), obiectele de origine greacă au servit nu odată drept sursă primară pentru identificarea direcțiilor și căilor de difuzare a mărfurilor din comerțul timpului, sau la evaluarea intensității relațiilor comerciale cu lumea greacă într-o anumită regiune și perioadă de timp¹.

¹În special vasele ceramice grecești pun la dispoziție repere sigure pentru încadrarea complexelor tracice și scitice în limite cronologice mult mai înguste, acestea cuprinzând uneori chiar câțiva ani. Dintre contribuțiile mai vechi cf. Alexandrescu 1976, 117-126, iar pentru unele datări mai noi a importurilor ceramice din unele așezări și complexe funerare tracice și scitice din Dobrogea și regiunea Nistrului Inferior a se vedea Lungu 1993, 159-190 și Мартыненко 1997, 55-60. Totodată, luând în considerație posibilul decalaj cronologic dintre fabricarea, comercializarea și ieșirea

Luând în considerație aspectele abordate până acum în literatura de specialitate, de altfel deloc neglijabile pentru studiul relațiilor greco-indigene, ne rămâne totuși să constatăm că posibilitățile informaționale pe care le poate oferi studiul obiectelor grecești descoperite în mediul indigen sunt departe de a fi epuizate. Pentru confirmarea acestui lucru ne vom opri în continuare, pe baza a două exemple din spațiul nostru de cercetare², asupra modalităților *necomerciale* prin care ele ar fi putut să ajungă la consumatorii băștinași. Or, așa cum atrăgea atenție încă I. Brașinskij într-un studiu dedicat amforelor de transport (Брашинский 1984, 20), nu toate obiectele grecești ar poseda o semnificație strict comercială, și prin urmare acestea nu pot fi folosite pașal la reconstruirea comerțului timpului. În sprijinul unor asemenea afirmații vin informațiile literare și epigrafice, precum și rezultatele obținute de pe urma investigațiilor cu caracter etnografic și sociologic din perioada modernă (Köhler 1985, 13-55), în baza cărora se poate constata că, pe lângă comerț, un anumit rol au deținut sistemul de daruri private și colective, tributurile și jafurile, relațiile matrimoniale și xenogamia, mercenăritul, mișcările de populație și de trupe militare, mobilitatea meșteșugarilor etc. Prin urmare, pornind de la constatarea că nu oricare piesă de origine străină descoperită în afara ariei de fabricare poate fi tratată drept mărturie pentru existența relațiilor comerciale dintre greci și băștinași, întrebarea care se pune aici este, în ce măsură documentația arheologică ne poate ajuta să surprindem alte posibilități de difuzare a produselor grecești, decât cele legate de schimbul sau comerțul organizat.

Un prim exemplu pentru problema discutată aici ne aduce *unealta toreutică de la Oprișor*, jud. Mehedinți, România, destinată ornamentării în relief a vaselor de metal, în special a fialelor de aur sau argint. Așa cum se poate constata pe baza contextului arheologic semnalat de I. Stângă (Stângă 1992, 151-154, fig. 1; Kull 1997b, 551-553, Abb. 8), piesa respectivă a fost descoperită în locuința 2 a unei așezări hallstattiene din regiunea Porților de Fier. Printre materialele însoțitoare au fost menționate un vas de tip *lekane*, aproape întregibil, un vas miniatural, două fusaiole și suportul unui *lekythos* cu figuri negre. Dintre alte descoperiri semnificate în apropiere amintim și fragmentele ceramice de la vase lucrate cu mâna și la roata olarului, considerate ca fiind importuri grecești (Kull 1997b, 555-566). Treacănd peste problemele de ordin toreutic pe care le-a ridicat poansonul de la Oprișor (Babeș 1993, 125-134; Kull 1997a, 689-710; Kull 1997b, 566-584), important pentru problema noastră este atribuirea ei drept unealtă a unui sau a unor meșteri itineranți, care, așa cum considera M. Babeș, ar „fi lucrat în această arie mai largă, de ambele părți ale Dunării, la comanda unor dinaști locali” (Babeș 1993, 131, nota 31). Indiferent de faptul, dacă meșterul căruia i-ar fi aparținut piesa era un localnic sau, poate mai degrabă, unul de origine greacă, așa cum ar putea

din uzul cotidian printr-o spargere ireparabilă sau plasarea într-un mormânt, trebuie să atragem aici atenție faptului că vasele ceramice de import descoperite în complexele funerare negrecești pot ajuta deseori doar la stabilirea unui *terminus post quem* pentru încadrarea cronologică a acestora. Privitor la această problemă în alte regiuni a colonizării grecești cf. Dehn, Frey 1962, 197-208; Kimmig 1985, 215 și nota 2 („... Nach heutigen Erfahrungen ist freilich das Problem der „Laufzeit“ und der Zeitpunkt der Grablege zu gering eingeschätzt worden); Kimmig 1992, 325 și urm. cu referire la încadrarea cronologică a complexului funerar de la Vix unde a fost descoperit binecunoscutul crater din bronz.

² Pentru determinarea limitelor geografice ale spațiului de cercetare cf. Banaru 2003, 9-11; Banaru 2007, 65, nota 1.

să indice *lekythosul* aflat la fel în posesia acestui personaj, vasul servind pentru păstrarea uleiurilor folosite pentru igiena corpului, avem aici un exemplu de difuzare a obiectelor datorită mobilității persoanelor. Că asemenea meșteri itineranți, de data aceasta ceramiști, activau cu siguranță și în coloniile nord-vest-pontice ne vorbește, așa cum considera și P. Alexandrescu, prezența unui recipient chiot de tipul *chiup* la Berezan (Boardman 1988, 327, nota **). Așa cum am încercat să arătăm și în altă parte, nu se exclude și posibilitatea că utilizarea unor metode de construcție sud-mediteranene la ridicarea unor cetăți traco-getice, trebuie pusă și pe seama prezenței fizice a unor meșteri greci care lucrau la comanda elitelor aristocratice locale (Zanoci, Banaru 2009).

Datorită unui număr impresionant de semnalări de amfore grecești în mediul indigen, difuzarea produselor transportate în aceste recipiente este pusă, de cele mai multe ori, pe seama relațiilor comerciale (recent Mateevici 2007). Totodată, aceste descoperiri sunt de natură să ne aducă informații suplimentare și despre alte posibilități de pătrundere a produselor în amfore, decât era comerțul. În calitate de exemplu vom aduce aici difuzarea amforelor din Heraclea Pontică. Așa cum se poate deduce din cartografierea acestor descoperiri în nord-vestul Pontului Euxin (Banaru 2003, 119-125, Karte 10), în sudul Dobrogei a fost înregistrată o concentrare din aproximativ 40 de puncte geografice. Demne de menționat sunt descoperirile de la Satu Nou-Valea lui Voicu cu 63 de ștampile heracleote (Irimia, Conovici 1989, 115-154; Irimia, Conovici 1990, 81-96; Conovici, Irimia 1991, 139-175) și, în special, cele din cetatea de la Albești cu 21 de amfore, parțial întregibile, și 131 ștampile (Rădulescu, Bărbulescu, Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1993, 122-125, 129-131).

După cum se cunoaște, în această parte a litoralului pontic existau două colonii grecești, cea milesiană Tomis și doriană Callatis. Dacă luăm în considerație faptul că coloniile secundare ale Heracleei Pontice, Callatis și Chersonesos, jucase un rol important în difuzarea produselor coloniei-mamă (Șirbu 1979, 130; Кац 1965, 135; Сапрыкин 1986, 78), atunci ar fi foarte ademenitor să punem descoperirile de amfore heracleene din sudul Dobrogei în legătură cu activitatea comercială a orașului Callatis. Cu atât mai mult, la Tomis fusese semnalate până în anul 1992 numai 15 din cele 505 ștampile de amfore (Buzoianu 1992, 99 urm.). Totodată, o privire de ansamblu asupra lotului de amfore de la Callatis arată că celor 100 de ștampile heracleote de aici se opun 457 de Thasos și 774 de Sinope, adică un număr de aproximativ cinci și, respectiv, opt ori mai mare (Avram, Poenaru-Bordea 1988, 34, tab. III; Avram 1991, 122-123, Anm. 155), fapt care ar indica și asupra altor posibilități de pătrundere a acestor produse în sudul Dobrogei (Avram 1991, 122-123, Anm. 164). Luând în discuție această situație arheologică, V. Lungu încearcă să explice concentrarea de descoperiri de amfore heracleote de aici ca drept urmare a expediției militare a lui Lysimachos. Bazându-se pe o informație a lui Memnon, conform căruia la expediția împotriva geților în armata macedoniană participa și un detașament de mercenari heracleoți sub conducerea strategului Clearchos (Memnon, Fr. Gr. Hist. III B, 341), cercetătoarea română admite posibilitatea că produsele transportate în amfore de Heraclea nu au constituit altceva decât proviantul corpului de mercenari din acest oraș (Lungu 1992, 77).

În contextul de mai sus aducem și o informație de la Polybios (IV, 56), care, descriind pregătirile de război a sinopeenilor, menționează că aceștia au primit din partea Rhodosului un ajutor din 10 000 de amfore cu vin. Un alt argument important în sprijinul ipotezei date semnalăm la Ps. Aristotel (Economika II, 2, 8). De aici aflăm că Herakleia, aflată într-o perioadă de criză economică și pe picior de război cu regii bosporani, trimite în Bosporul asiatic cantități importante de alimente, printre care pâine, ulei de măsline, vin etc. Produsele date urmau să fie vândute pe loc mercenarilor, pentru ca cu banii dobândiți pe această cale, aceștea să fie remunerați.³ O altă informație interesantă ne comunică și Xenophon, care, descriind marșul corpului său de mercenari prin ținutul triburilor tracice, relatează și despre vinul din rațioul soldaților, care, datorită temperaturilor scăzute, înghețase în vase (Anab. VII 4, 1 urm.).

Așa cum se poate conchide pe baza informațiilor date, una din modalitățile, de altfel deloc neglijabilă, de difuzare a produselor grecești a constituit mișcările de trupe militare. Dacă luăm în considerație faptul că confruntările militare dintre coloniile grecești cu marele puteri din afara spațiului pontic, pe de o parte, precum și cele cu formațiunile politice locale, pe de alta, au constituit un fenomen destul de răspândit în Antichitatea pontică, atunci volumul de produse difuzate pe această cale nu poate fi deloc neglijat atunci când încercăm să reconstruim tabloul general al relațiilor comerciale greco-indigene.

Bibliografie

- Alexandrescu, P. 1966, *Hydria de la Artand*, Studii clasice 8, 207-210.
 Alexandrescu, P., 1976, *Pour une chronologie des VIe-IVe siècles*, Thraco-Dacia 1, 117-126.
 Alexandrescu, P. 1978, *La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe-IVe s.)*. In: Histria. Les résultats des fouilles IV, București.
 Avram, A. 1991, *Untersuchungen zur Geschichte des Territoriums von Kallatis in griechischer Zeit*, Dacia n. s. 35, 103-137.
 Avram, A., Poenaru-Bordea, Gh. 1988, *Nouveaux timbres amphoriques thasiens de Callatis*, Dacia N.S. 32, 27-35.
 Babeș, M. 1993, *O unealtă toreutică din sec. IV-III a. Chr. de la Opișor (jud. Mehedinți)*, SCIVA 44/2, 125-134.
 Banaru, V. 2003, *Die Beziehungen von Griechen und Barbaren im nordwestlichen Pontos-Gebiet. Untersuchungen zu Handel- und Warenaustausch vom 7. bis. 3. Jh. v. Chr. auf Grundlage der archäologischen Funde und schriftlichen Quellen im Nordwesten des Schwarzen Meeres*. Diss., Mannheim, 2003 (<http://www.uni-mannheim.de/diss>).
 Banaru, V. 2007, *Cu privire la difuzarea ceramicii cu figuri roșii în nord-vestul Pontului Euxin (reflecții pe marginea unei cărți recente despre comerțul și funcționalitatea vaselor atice în spațiul pontic)*, Tyrageia s.n. 1, vol. I [XVI], 63-87.
 Baumann, V.H. 1973-1974, *Considerațiuni asupra importului de amfore grecești în Nordul Dobrogei*, Peuce 4, 29-60.
 Boardman, J. 1988, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu*, București.
 Buzoianu, L. 1992, *Importurile de amfore la Tomis în perioada elenistică*, Pontica 25, 99-165.
 Conovici, N., Irimia, M. 1991, *Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts a Satu Nou (comm. d'Oltina, dep. de Constanza)*, Dacia N.S. 35, 139-175.

³ Cu privire la această informație cf. Сапрыкин 1986, 70 urm.

Dehn, W., Frey, O.-H. 1962, *Die absolute Chronologie der Hallstatt- und Frühlatènezeit Mitteleuropas auf Grund des Südimports*. In: *Atti del VI congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche*, Roma 29 agosto – 3 settembre 1962, Bd. 1, Firenze, 197-208.

Eftimie, V. 1959, *Imports of stamped amphorae in the lower Danubian regions and a draft Rumania corpus of amphora stamps*, *Dacia* N.S. 3, 195-216.

Gumă, M. 1991, *Cîteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfîrșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua descoperite în sud-vestul României*, *Thraco-Dacia* 12, 85-103.

Irimia, M. 1977, *Un tip de brățări din a doua epocă a fierului la Dunărea de Jos*, *Peuce* 6, 73-77.

Irimia, M., Conovic, N. 1989, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanța)*, *Thraco-Dacia* 10, 115-154.

Irimia, M., Conovic, N. 1990, *Săpăturile arheologice în așezarea getică fortificată de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța - campania 1989*, *Pontica* 23, 81-96.

Kimmig, W. 1985, *Der Handel in der Hallstattzeit*. In: (Hrsg. K. Düwel, H. Jakuhn u.a.) *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa I. Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 143, Göttingen, 214-230.*

Köhler, U. 1985, *Formen des Handels in ethnologischer Sicht*. In: (Hrsg. K. Düwel, H. Jakuhn u.a.) *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa I. Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 143, Göttingen, 13-55.*

Kull, B. 1997a, *Orient und Okzident. Aspekte der Deutung des Hortes von Rogozen*. In: (Hrsg. C. Becker, M.-L. Dunkelman, C. Metzner-Belsick, H. Peter-Röcher, M. Roeder, B. Teržan) *Χρονός. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel, Espelkamp, 689-710.*

Kull, B. 1997b, *Die Siedlung Oprisor bei Turnu Severin (Rumänien) und ihre Bedeutung für die thrakische Toreutik. Mit einem Fundbericht von I. Stângă*, *Germania* 75, 551-584.

Lungu, V. 1992, *Circulația amforelor șampilate în zona Capul Dolojman*, *Pontica* 25, 69-97.

Lungu, V. 1993, *Pour une chronologie de la ceramique attique du Nord de la Dobroudja (IVe-IIIe siècles av. J. Chr.)*, *Pontica* 26, 159-190.

Lungu, V. 1994, *Amfore șampilate din Nordul Dobrogei*, *Pontica* 27, 133-155.

Mateevici, N. 2007, *Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI - începutul sec. II a. Chr.*, *Chișinău*.

Mitrea, B. 1961, *Sur les monnaies des cites pontiques découvertes sur le territoire des populations locales*, *Studii clasice* 3, 83-88.

Mitrea, B. 1984, *Etape cronologice în relațiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor*, *Thraco-Dacia* 5, 111-121.

Popilian, Gh. 1981, *Noi mărturii arheologice descoperite la Craiova privind civilizația geto-dacică*, *Arhivele Olteniei* 1, 45-52.

Rădulescu, A., Bărbulescu, M., Buzoianu, L., Cheluță-Georgescu, N. 1993, *Observații privind așezarea greco-autohtona de la Albești*, *Pontica* 26, 121-158.

Sîrbu, V. 1979, *Considerații privind importul amforelor elene și elenistice pe teritoriul României (sec. VI-I î. e. n.)*, *Danubius* 8-9, 123-144.

Sîrbu, V. 1982, *Importuri grecești în Cîmpia Brăilei (sec. V-I î.e.n.)*, *Pontica* 15, 99-124.

Sîrbu, V. 1983, *Nouvelles considérations générales concernant l'importation des amphores grecques sur le territoire de la Roumanie (les VI-e - I-er siècles av. n. e.)*, *Pontica* 16, 43-67.

Sîrbu, V. 1985, *Considération concernant l'importation des amphores grecques sur le territoire de la Roumanie (les VIe-Ier siècles av. n. e.)*, *Thracia Pontica* 2, 243-271.

Stângă, I. 1992, *Decouvertes archeologiques inedites appartenant a l'epoque Latene dans le departement de Mehedinți*. In: *Symposia Thracologica*, nr. 9, București, 151-154.

Tudor, D. 1954, *Amfore elenistice descoperite în adîncul RR (Referat asupra relațiilor dintre greci și autohtoni)*. In: Studii și referate privind istoria RPR, 1, București, 81-88.

Tudor, D. 1967, *Răspîndirea amforelor grecești ștamilate în Moldova, Muntenia și Oltenia*, ArhMold 5, 37-79.

Zanoci, A., Banaru, V. 2009, *Zwischen hallstattzeitlichen Traditionen und hellenistischen Einflüssen: Einige Überlegungen und Rekonstruktionsvorschläge zu den Befestigungsanlagen östlich der Karpaten im 6. – 3. Jh. v. Chr.* In: (Hrsg. Peter Trebsche, Ines Balzer, Christiana Eggli, Janine Fries-Knoblach, Julia Koch und Julian Wiethold) *Architektur: Funktion und Rekonstruktion. Beiträge zur Sitzung der AG Eisenzeit während des 6. Deutschen Archäologen-Kongresses in Mannheim 2008* (sub tipar).

Zirra, Vi.V. 1994, *Cronologia obiectelor mărunte din așezarea întărită de la Coțofenii din Dos/Dolj*, Mousaios 4/1, 71-90.

Брашинский, И.Б. 1984, *Методы исследования античной торговли*, Ленинград.

Кац, В.И. 1965, *О роли торгового фактора в возникновении Херсонеса Таврического*. В сб.: Ученые записки МОПИ им. Н.К. Крупской, 121/5, Москва, 135.

Мартыненко, А.И. 1997, *Последний этап фасосского импорта в Никоний*. В сб.: Никоний и античный мир Северного Причерноморья, Одесса, 55-60.

Самойлова, Т.Л. 1997, *Синопский импорт в Нижнее Поднестровье по данным керамической эпиграфики*. В сб.: Никоний и античный мир Северного Причерноморья, Одесса, 220-223.

Сапрыкин, Ю.С. 1986, *Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический*, Москва.

Серова, Н.Л. 1989, *Греческая керамическая тара из скифских курганов Молдавии*. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1984 г., Кишинев, 149-163.

Bemerkungen zu den nicht-kommerziellen Modalitäten des Eindringens griechischer Waren im nordwestlichen Gebiet des Schwarzen Meeres

Zusammenfassung

Wie es auch für andere Randgebiete der antiken Ökumene zu beobachten ist, ist auch im Pontos-Hinterland ein wichtiger Teil unserer Kenntnisse in der Frage nach den Beziehungen zwischen den Griechen und Barbaren den südländischen Importen zu verdanken. Allerdings wird in der Forschungsliteratur ihr Auftauchen im lokalen Milieu oftmals pauschal als „Niederschlag eines graeco-barbarischen Handels“ angesehen. Zum Teil mag eine solche Vorgehensweise bei der Quellenauswertung und -bewertung darauf zurückzuführen sein, dass die Austauschvorgänge in schriftlichen Zeugnissen nur selten erfasst werden. In dieser Situation stellt sich natürlich die Frage, ob auf der Grundlage des archäologischen Materials möglich ist, auch andere Modalitäten des Eindringens des einen oder anderen Objektes außerhalb seines Produktionsortes, die nicht unbedingt mit dem Handel in Zusammenhang stehen, nachzuvollziehen sind. Aus der Besprechung einiger Fundkontexte und Fundsituationen aus dem nordwestlichen Pontos-Raum wie z. B. der Bronzestempel aus der Siedlung von Opișor sowie Verbreitung einiger Typen von griechischen Transportamphoren geht deutlich genug hervor, dass sich das Auftreten einiger griechischer Waren auf sehr unterschiedliche Weise erklären lässt. Die Gegenüberstellung schriftlicher und archäologischer Quellen zeigte, dass die Waren auf sehr unterschiedliche Weise in barbarisches Gebiet gelangten: Ein Teil war zweifellos Kriegsbeute. Andere Waren fanden ihren Weg zu den Barbaren aus diplomatischen Erwägungen, d.h. als Geschenke der Griechen an die Fürsten. Auf diese Weise suchten die Kolonisten sie an sich zu binden, sie sich gefügig zu machen oder aber verschiedenen Gruppen gegeneinander auszuspielen. Einige Waren und Geld gelangten als Tribute. Auch mit Kontakten aus Söldner- und Gefolgschaftswesen, Auftragsarbeiten, Mobilität von wandernden Handwerkern, Xenogamie und Bevölkerungsbewegungen ist dabei zu rechnen.

Dr. Valeriu Banaru, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: valerubanaru@hotmail.com